

TÖRTÉNETI IRODALOM

DEJINY BRATISLAVY 1. OD POČIATKOV DO PRELOMU 12. A 13. STOROČIA

Brezalauspurc – na križovatka kultúr. zostavili Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová
Slovart, Bratislava, 2012. 608 o.

POZSONY TÖRTÉNETE. 1. A KEZDETEKTŐL A 12. ÉS 13. SZÁZAD FORDULÓJÁIG

A 19. század végén felvirágzott a magyar helytörténetírás. Várostartörténeti monográfiák sora készült el (Kolozsvar 1870, Debrecen 1871–72, Vác 1880–85, Szabadka 1886, Makó 1892), melyhez a millennium alkalmá újabb ösztönzést adott (Gyulafehérvár 1892, Lőcse 1897, Miskolc 1886–1911, Győr 1896, Újvidék 1896, Szeged 1899–1900, Arad 1892–95, Hódmezővásárhely 1901–1910, stb). Ennek az adat feltáró, első sorban az adott városról szóló történetírásnak egyik kiváló példája Ortvy Tivadar munkája Pozsony városáról (Pozsony város története 1–4. Pozsony 1892–1912), melyről még 2005-ben is azt írhatta Michal Boda, hogy máig felülmúlhatatlan monográfia (Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch G. – Kocsis A. – Tóth Á. Pozsony, Kalligram 2005. 75.). Pedig ekkor már kutatók tucatjai dolgoztak egy új szintézis létrehozásán. Valójában évtizedek gondos és tervszerű ásató- és anyaggyűjtő munkája áll annak az új monográfiának minden fejezete mögött, amelynek első kötete 2012 év végén jelent meg. Minden túlzás nélkül állíthatom, hogy a legszebb kivitelű, formájú és magas színvonalú várostörténetet veheti kézbe az olvasó, amire aligha találunk példát a hazai szakirodalomban. A két szerkesztő a pozsonyi Comenius egyetem oktatója, J.Šedivý a történeti segédtudományok tanszékét vezeti, T.Štefanovičová pedig a régészeti tanszéken dolgozott. A kettejük vezetése alatt 35 szerző és számos munkatárs vett részt a nagy vállalkozásban az egyetemről, a pozsonyi városi múzeumból, a Szlovák Nemzeti Múzeumból, a nyitrai Régészeti Intézetből, hazaiak és külföldiek egyaránt. A külföldiek között van Herwig Wolfram, a kora középkor nemzetközi hírű osztrák kutatója és a magyar Veszprémi László (a további kötetekben Szende Katalin és mások fognak szerepelni). A mű szellemiségét azonban azok a szlovák kutatók határozzák meg, akik Pozsony kezdetével, a közvetlenül a kialakulása előtti időszakokkal és a város további történetével foglalkoznak. Az első kötet leghangsúlyosabb részét a régészet eredményei képezik, amelyek a természeti viszonyoktól kezdve a kötet záró időpontjáig, a 12–13. század fordulójáig adják az adatok zömét. Az írott források szerepe e kötetben aszerint változik, ahogy a város történetével kapcsolatban egyre gyarapodik számuk. A mű fontosságát az is emeli, hogy ez a kötet több, mint egy város története. Ez a város Szlovákia fővárosa amióta Csehszlovákia létrejött. Másrészt Pozsony, új hivatalos nevén Bratislava területe Ortvy művének megjelenése óta jelentősen megnövekedett. Nemcsak a közvetlen szomszédságában levő falvakat kebelezte be, mint Dévényt(Devin), Dévényújfalut (Devínska Nová Ves), Pozsonypüspököt (Podunajská Biskupice), Pozsonyszőlőst (Vajnory), Pozsonybesztercét (Záhorská Bystrica), Pozsonyhidegkutát (Dúbravka), hanem 1972-ben a Csehszlovákiához 1947-ben csatolt három falut, Horvátjárfalut (Jarovce), Oroszvárt (Rusovce) és Dunacsúnt (Čunovo) is. Így „Nagypozsony” már önmagában is jelentős terület, melynek kapcsolatrendszere és szerepe minden korban túlnőtt saját határain. Sok vonatkozásban Nyugat-Szlovákia történetét is kézhez kapja az olvasó – természetesen szlovák nyelven, szlovák szempontból, de a kötethez DVD lemezen csatolt mintegy ötven oldalas, német nyelvű összefoglalással. Az első kötet 608 oldalt számlál, melyhez 925 többnyire színes képet mellékeltek. Az egész kötetben folyamatos a lábjegyzetek számozása 2592-ig, ami azt jelzi, hogy a szerkesztők segédmunkatársak közreműködésére szorultak. Kettejük nevét, a technikus munkatársak mellett, az előszó is említi (Fúry Klára és Elena Kurincová).

A pozsonyi főpolgármester beköszöntője után J.Šedivý igazít el az öt kötetre tervezett mű előzményeiről, előkészítésének menetéről, a szerkesztés alapelveiről, amit a német nyelvű összefoglalás is részletesen bemutat. Ez a szakmai előszó világossá teszi, hogy e kötetben Bratislava történetéről lesz szó, ami megmutatkozik a város nevének, az előforduló község és földrajzi ne-

vek, a személynevek használatában. A családnevek a történelmi formában szerepelnek, de a keresztnevek a szlovák alakban. Hasonlóképpen a községnevek is mindig a mai szlovák névalakban szerepelnek, néha, kivételképpen előfordulhatnak a régi szlovák névalakok is (a magyar Cseklész régi szlovák alakja Čeklis, mai alakja Bernolákovó). Pozsony neve a 9. századi eseményekig Bratislava formában szerepel, tehát az összes korábbi régészeti lelőhely Pozsony belterületén ebben az alakban olvasható. A 9–12. századi megnevezést, a Preslava névalakot két adat támogatja. Az egyik egy Szent Istvánnak tulajdonított, mindössze három példányban ismert, és Svédországban előkerült ezüstpénnel felirata, a másik pedig a második pozsonyi csata alkalmából 1052-ben használt névalak: Preslawaspurch (Gombos, Cat.I. 100). A 13. századtól újra egységesen Bratislava néven szerepel a város. A magyar népnév etnikai tekintetben csak akkor fordul elő, ha bizonyosan magyar nyelven beszélő személyről vagy csoportról van szó, egyebekben az uhry szó szerepel, ami a hungaricus megfelelője lenne. A történelmi kronológia szintén az önálló Szlovákia koncepciójának felel meg. Ez megmutatkozik abban, hogy az őskori kultúrák jó részének kezdő és végpontja akkor is eltérő a hazai kronológiától, ha azok a Dunántúlon is előfordulnak. A későbbi időszakra érvényesül a nagymorva régészetben szokásos korszakolás: azaz a nagymorvák előtti kor, nagymorva kor és nagymorvák utáni kor (povelkomoravské obdobie), ami a magyar honfoglalás kor helyett áll. És végül említjük a történelmi források kínálta teljesen eltérő értelmezés lehetőségét, amelyre J. Šedivý kitűnő példát hoz. A pozsonyi káptalan istenítéletek lefolytatására való jogával kapcsolatban említi, hogy Kálmán I. törvénykönyve (I.22) csak a püspöki központoknak, valamint a nagyobb prépostságoknak engedélyezi a tüzesvaspróba végzését – a pozsonyi és nyitrai prépostságnak azonban nem. Az Illosvay codexben levő szövegvariáns azonban éppen az ellenkezőjét állítja. Mint J. Šedivý megjegyzi „Jellemző, hogy a magyar történészek inkább az első, a szlovákok inkább a második lehetőség felé hajlanak” (Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel 103).

Az első történelmi fejezet a környék természeti forrásait, geológiáját, archeobotanikáját és archeozoológiáját tárgyalja, hiszen nyilvánvaló a természeti környezet és a megtelepedés lehetőségének kapcsolata. Mindkét alfejezethez, s majd a későbbiekben minden emlékcsoport vagy jelenség szemléltetésére kitűnő, szemléletes térképek készültek. Itt a régészeti korok rekonstruált vízrajzi viszonyai jól mutatják, miért volt e terület évezredekig lakott. A neolitikumban a benépesülés részben nyugat felől történt, a vonaldiszes kultúra népe jelent meg Kr. e. 5600 körül, majd dél felől a Lengyel kultúra népe húzódik fel a Kisalföld északi felére. A korszak lelőhelyei a Duna bal partján találhatóak meg, míg a jobb part szinte leletmentes. De ennek oka a kutathatóság foka is lehet. A rézkor a Lengyel kultúra békés továbbfejlődése útján alakul ki, helyi csoportja Ludanice faluról van elnevezve. A Magyarországon is mindenütt megjelenő Bäden kultúra helyi csoportja a Dunántúlon is felfedezett Boleráz csoport, Pozsony környékén viszont gyengébben kutatott. A bronz kor (Kr. e. 2300–800) és a korai vaskor (Kr. e. 800–500) a bronz feldolgozásának virágkora. A lelőhelyek száma olyan mértékben megnő, hogy célszerű volt belső korszakolás után térképezni őket. A különféle népek és kultúrák csoportjai 11 jól megkülönböztethető régészeti emlékcsoportot hagytak maguk után. A bronzfeldolgozás szempontjából az Aunjetitz kultúra jelent a kezdetet, hordozói a Morava felől érkeztek, míg a Magyarád/Madarovce kultúra kelet felől terjeszkedett a régióban. Az ún. Urnenfelder/urnasíros kultúra emlékeit Oroszváron fedezték fel. A késői bronzkorban visszaesett a fejlődés üteme. A korai vaskort Magyarországon Hallstatt-kultúra névvel jelöljük, Szlovákiában inkább egy másik nevezetes lelőhelyéről Kalenderberg kultúrájának nevezik. Hordozói magaslati védhető telepeket hoznak létre a Kárpátok mindkét oldalán. A korszak egyik kiváló szakembere, Etela Studenikova a magyarországi szakirodalmat is jól ismerve jellemzi a kultúra jellemző tárgyait, és a jellegzetes ábrázolásokat, amelyek a vallási képzetek világába vezetnek (különleges edényformák bikafejes díszítéssel, az edényeken feltartott kezű, ún. adoráns állásban levő nőalakok). A Kalenderberg kultúra hirtelen szűnik meg, eltűnését a Dévényi várhegyen is előkerült két darab három élű bronz nyílcsúccsal kapcsolták össze, ami a szkíták megjelenését jelenti e helyen is.

A kötet szerzői teljesen új minőség feltűnését a kelták Pozsony környéki megtelepedésében látják. Az írott források már nemcsak megemlítik őket, de sokat is foglalkoznak velük, hiszen a római hódítás útjában álltak. A Kr. e. 5. század elejétől egyre többször kerülnek kapcsolatba a rómaiakkal. Pozsony környékén is feltűnnek a Kr. e. 5. század közepén. Mint Andrej Vrtel hangsúlyozza, velük jelenik meg a Kárpát-medencében az erődített városias település, az oppidum, amely „fellegréből” és a hozzá tartozó városból áll. Pozsonyban az akropolis a várhegyen volt, és a belváros területére esik a köznép települése a különböző műhelyekkel, edényégető kemencékkel, a

vasfeldolgozásra utaló leletekkel. Mivel a jelenlegi város alatt fekszik, nehezen kutatható. Egykori kelta nevét nem ismerjük, csak annak a kelta törzsnek a nevét, amelynek valószínűleg ez volt a központja. Bojoknak (Boi) írják őket a források, és az ő nevük öröklődött át Csehország német nevévé. Vezérek ezüst, sőt arany pénzt készítettek, öntöttek. A város területén is gyakran kerülnek elő, sőt elrejtett kincsekben is többször előfordulnak. A kelta pénzverésről Eva Kolnikova ad szemléletes képet. Bemutatja a különböző pénzeket, amelyek vagy a görög, vagy a római pénzek utánzatai. Az érmék egyik oldalán általában egy férfi fej van, a másikon pedig egy lovas, alatta a pénzt verető nevével. Legismertebb közöttük a Biateg név, vagy a Nonnos, ritkábban fordul elő a Busu, amelyet még Pozsony nevével is kapcsolatba hoztak. A leggazdagabb településrész a Vödric területére esik. Itt helyenként 80–100 cm vastag a kelta kor „kulturrétege”. Pozsony fontosságát az is bizonyítja, hogy az oppidumon kívül is folytatódott a település, főként ÉNy-i és ÉK-i irányban. Fontos erődítmény volt a dévényi várhegyen is, erről újra K.Harmadyová számol be. A Kárpát-medencei keltákról európai kitekintésben Szabó Miklós könyvét érdemes hozzá olvasni (A keleti kelták, l'Harmattan 2005.).

A római hódítás a Kr. e. 20-as években érte el a Dunát ezen a vidéken. Arról, hogy mi történt az elkövetkező négy száz évben, Titus Kolnik, Herwig Wolfram és Vladimir Varsik ad összefoglalást, de az igazi római emlékeket (Oroszvár-Gerulata) Jaroslava Schmidtová mutatja be, hiszen mindig a részletekben van az igazi probléma (és az ördög) elrejtve. Az írott források mennyiségének köszönhetően már az előző korszak tárgyalására is kétszer annyi terjedelem jutott a kötetben, mint a bronzkorra vagy a korai vaskorra. Most a római korszakhoz érve még jobban érezhetjük a források számának bővülését. Nemcsak a „papír alapú” írott források állnak rendelkezésre, hanem feliratos kövek, építési feliratok, mérföldkövek, sírkövek, téglabélyegek, edénygyártó központok bélyegzői is segítenek a régészeti leletek értelmezésében. Pozsonyban ugyan a római kor emlékei inkább csak nyomokban állnak rendelkezésre vagy nagyon töredékesen, pl. a vár északi teraszán (Branislav Resutik előzetes összefoglalása a legújabb ásatásokról), hiszen kívül volt a birodalmi határon, de Oroszváron egykor Gerulata néven római castellum állt, amelyben egy 500 fős segédcsoport állomásozott. A még oszlatlan Pannónia provincia székhelye, Carnuntum pedig csak 14 km-re fekszik Gerulától. Carnuntumban egy légió állomásozott, amelynek létszáma 6000 fő volt. E tábor katonái által készített tegulák Dévényben és Pozsonyban is előkerültek. A táborok mellett polgári települések is kialakultak, a vicusok. Gerulata emlékei teljes egészükben a falu területe alatt fekszenek, de a tábor nagy része a Bergl nevű helyen feltárható volt. Ezen felül számos temetőrészletet találtak, sőt Dunacsún határában gazdasági települést (villa rustica) is feltártak, így a Római Birodalom határain kívül fekvő Szlovákia mégis ugyanolyan jellegű római kori létesítményekkel rendelkezik, mint a magyar Dunántúl. Egyébként az oroszvári Bergl lehetett a névadó orosz vár helye is, melyről Anonymus ír először, de erről és Oroszvár magyar temetőjéről nem esik szó a kötetben.

Nagyjából a római hódítással egy időben északról a germán svédek nyomultak a Dunáig, és hódoltatták a kelta maradvány lakosságot. Amint elérték a Duna vonalát, quad néven nevezték őket, majd négy száz év múlva újra svéb néven vonultak el a hunok elől nyugatra. A történeti összefoglalást róluk H.Wolfram írta meg, a régészeti anyagot pedig egy életmű tapasztalatai alapján T. Kolnik mutatta be. A római hadigépezet azonban szükségesnek látta a Duna északi partján is jelen lenni, hogy féken tarthassa a quadokat és más zsákmányra vágyó népeket. Ezért Dévényben létesítettek egy ellenőrdőt, ezen kívül pedig „kiválasztottak” a quadok számára egy királyt, akin keresztül könnyebben kormányozhatták a barbarikumot, mintha katonai erejüket kellett volna mindig készenlétben tartani. A katonai beavatkozás azonban a római kultúra behatolásával is együtt járt. Nemcsak a római árucikkek jutottak el az északi népekhez, hanem a római pénz, a római építészeti alkotások, pl. fürdő létesítése (Pozsonyhidegkút/Dubravka) is megfigyelhető a barbár földön. Egyre inkább szembetűnővé vált az, hogy Pozsony és környéke a nagy országotak kereszteződésében fekszik. Az észak-déli irányú nagy út volt a Borostyánút, amely a római birodalmat kötötte össze az északi germán népekkel, a másik az évezredes Duna menti kereskedelmi út, amelynek védelmét szolgálta a dévényi erőd.

Az írott források értelmezése azonban nem könnyű feladat, és gyakran prekonceptióhoz vezet. Ezen kívül állandóan csábítja a régészeket is hitelesítő ásatások végzésére. Ha ilyenkor Kotormány János színvonalú kutató veszi a bátorságot az ásatásra, meglepő eredményt érhet el. Így pl. régóta ismert volt a fuldai évkönyvekből a nagymorva fejedelem, Rastislav (846–870) háborúinak története, melyek során 864-ben Dowina várában védte meg magát Német Lajos, a keleti frank uralkodó ellenében. Dowinát pedig Dévényel azonosították a régészeti tevékenység megin-

dulása előtt. Így már 1912 előtt végzett ott terepszemlét J. Zavadil, prágai kutató, majd 1913-ban a szintén cseh L. Červinka ásatott ott, akik még úgy vélték, ez volt Velehrad, Magna Moravia központja. Mellesleg ezekről a kutatásokról a magyar archaeologia teljesen elfeledkezett. Aztán 1921–1923 között, miután Dévény Csehszlovákia része lett, L. Červinka tovább folytatta az ásatásokat, melyeknek viszont nem készült, vagy nem maradt fenn dokumentációja. 1933 és 1937 között Jan Eisner folytatott ott ásatásokat, majd 1950-től Jan Dekan. Miután sohasem végeztek ki-elégítő eredményű kutatást, 1965-ben újra tisztázó ásatásokba kezdtek (V. Plachá – J. Hlavičová – I. Keller., Slovansky Devin. Bratislava 1990. 20–30). Elképzelhető, hogy ennyi részleges, tervszerűtlen, és a mai igények szerint csapni való kutatás után mennyi megválaszolhatatlan kérdés maradt fenn. A dévényi várhegy védelemre rendelt részét egykor sánccal vették körbe. De mikor készült ez a sánc? Magától értetődően Rastislav várát látták benne. Sőt J. Eisner 1934-es ásatása is ezt sugallta (kelták utáni, középkor előtti). 1975-ben V. Plachá végzett újabb ásatást a sáncon, melyben a lehető legjobb rétegvizonyokat találta meg. A sánc belsejét termésköböl rakták, de a sánc alatt kelta kunyhó maradványait lelték meg, míg a sánc köveit átrakva egy sírt ástak be a feltöltésbe. A sírban egy felnőtt és egy gyermek váza feküdt, melléklete pedig egy hunkori, u.n. murgai típusú korszó volt vas csatokon kívül. A sánc tehát római kori, valószínűleg, de nem bizonyítottan Valentiniánus kori (4. század utolsó negyede, Slovansky Devin 87–89).

Az bizonyos, hogy a quad királyságot a közelgő hun invázió elsöpörte. Nagyobb részük 406-ban nyugatra vándorolt, más részük az Észak-Dunántúlra költözött, nevet változtatott. Ezen túl svébeknek hívták őket. Maradékaik az 5. század végén és a 6. század elején beolvadtak az 510 táján Pannóniába beköltöző langobardokba. A Pannóniába legkorábban beköltöző langobardok egyik temetőjét tárták fel 2002–2003-ban Oroszváron, melyről nagyon részletes beszámolót adott e kötetben is Jaroslava Schmidtová és Matej Ruttkay. Jelenleg ez a legnagyobb pannoni langobard temető a maga 166 sírjával. Használata a langobardok teljes pannoni tartózkodásán át tart, és talán ez is az oka annak, hogy pont annyi terjedelmet szenteltek az oroszvári temető bemutatásának, mint a 250 éves avar korszak 1400 sírjának. A 166 sírből 3 állítólag 10. századi, de többet ezekről sem hallunk.

A langobardok mintegy 60 évig éltek Pannóniában. 567-ben egyik napról a másikra felke-rekedtek, és az avarokkal kötött szerződés értelmében áttelepültek a később róluk elnevezett Lombardiába. Ezzel gyökeresen más világ vette kezdetét a pozsonyi régióban. Tulajdonképpen ezzel a fejezettel jutunk el Pozsony előtörténetéhez, hiszen az eddigi kultúráknak és népeknek már hírmondójuk sincs Pozsony kialakulása idején. Az új korszak történetét T. Štefanovičová írta meg e kötet számára, aki egyben e kötet társszerkesztője, több könyv szerzője, Pozsony történetének avatott régészeti kutatója, számos nagyjelentőségű ásatás vezetője. A Szerző előbb a szlávok korai emlékeit jellemzi, majd legkorábbi Pozsony környéki leleteit veszi sorra, de sem itt, sem Dévényben nem kerültek elő biztosan 6–7. századi telepek vagy sírok. Walter Pohl ugyan az 550-es évektől valószínűsíti a legkorábbi szlávok nyugat-szlovákiai megjelenését, de a régészeti bizonyítékok még hiányoznak, és valószínűleg azért, mert az avar katonai megszállásnak viszont komoly emlékei vannak mind Dévényből, mind Dévényújfaluból (J. Zábajnik., Slovensko a avarski kaganat. Bratislava 2009. 16. és 22. leőhely., V. Placha et. al. 1990. 18). T. Štefanovičová még a korábbi szakirodalomban általánosan szereplő „avar-szláv temetők” kifejezést használja, melyek között legnagyobb a 883 síros Devinska Nova Ves/Dévényújfalú – tehelna, azaz téglagyári temető volt. Ebben a temetőben ugyan volt 27 hamvasztásos sír is, ami bizonyosan szláv etnikumra utal, viszont a Szerző is megemlíti, hogy a hamvasztásos sírok közül egy a 302. avar sír felett volt eltemetve. Ez eléggé egyértelműen jelzi a szláv sírok avar kor utáni keltezését. Hasonló a helyzet a pozsonybesztercei/záhorska bystricai temetőnél, ahol 262 sírből 8, vagy a cseklézi 84 sírből 5 volt hamvasztásos. J. Zábajnik az ilyen temetőket birituális temetőnek nevezi (i.m. 24–25), de ennek az a feltétele, hogy egyidejűleg temetkezzenek hamvasztásosan és korhasztásos (csontvázas) módon. A Pozsony környéki temetők viszont két, egymástól független, de azonos helyre temetkező közösséghez tartoznak. Dévényújfalun a legkésőbbi sírokban S végű hajkarikák vannak. J. Eisner nyomán Szatmári Sarolta 9 ilyen sírt említ (626, 646, 647, 654, 675, 755, 771, 772, 773 J. Eisner, Devinska Nová Ves. slovanské pohřebišť? Bratislava 1952. 6., Szatmári S., Komárom megyei múzeumok évkönyve 1., 1968. 107–130.). Ezek legkorábban is a 10. század végére, 11. elejére keltezhetőek. Ami azt jelenti, hogy nem is kettő, de három temető volt ugyanezen a helyen.

Az avar kor emlékeit gyakorlatilag öt temető, összesen 1400 sír anyaga reprezentálja. Az öt temető a már említett Dévényújfalú-Téglagyár, Pozsonybeszterce, Cseklész, Pozsonyszőlős és Dunacsún, és ezeken kívül is van még néhány kis temetőtöredék. A legjellegzetesebb tárgytípusaik

közé tartozik az öntött bronz lószerszám és övkészletek, a szabadkézi (potiská) és a kézikoronon készült (podunajska) kerámia, a fémabroncsos favedrek, fülbevalók. Felhívja a figyelmet arra, hogy Cseklész táján volt a késő avar korban az avar-szláv etnikai határ, és itt nyoma maradt az akkulturációnak: az egyik lovaszt már hamvasztással temették el. Zárásképpen a korszak települései közül említ kettőt, egyiket Devinske Jazero/Dévényi tó – Dalšie Topolite, a másikat Mur-nice lelőhelyről, és röviden jellemzi az anyagot. A fejezet kevésbé nyújt régiós értékelést, inkább a helytörténeti elemeket hangsúlyozza. Régészeti anyagát tekintve pedig a késő avar kor (8. század) emlékeire helyezi a hangsúlyt.

Az avar kor végével a szinte teljesen régészeti forrásokra támaszkodó helytörténetírást újra az írott forrásokkal rendelkező korszak váltja fel. Valójában csak most kezdődik Pozsony és Dévény története. A szlovák történetírás a 9. és 10. század között nem érzékel törést, a régió fejlődésében ugyan változás is tapasztalható, de a fejlődést töretlennek érzékelik, és ezt az adatok hiánya is támogatja. Ezért a két évszázad történetét a szerkesztők egységként kezelik. A korszakolás a fejezetcímből is kitűnően a nagymorva kronológiához kapcsolódik, hiszen nem a magyar honfoglalás koráról van szó, hanem a nagymorva kor utáni periódusról (povelkomoravske obdobia). Így J. Steinhübel történeti bevezetője és a pozsonyi vár története közé ékelődik be Veszprémy László fejezete a pozsonyi csatáról és az azt megelőző évek eseményeiről. A nagymorva kor bevezetése Nagy Károly avarok elleni hadjárataival kezdődik, amit a magyar kutatás az avar kor lezárásaként szokott tárgyalni. Az írásos források szerint még egy teljes emberöltő telik el az új hatalmi központok kialakulásáig. A kevés történeti adatra épülő rekonstrukcióban kitüntetett szerepet kap Dévény, hasonlóképpen Pozsony is, visszavetítve a 11. századi prépostsági templom patrocíniumát a 9. századra. A történeti bevezetés a 907. évi Brezalauspurch-i csatával zárul, amelynek eredménye J. Steinhübel értékelése szerint az volt, hogy megnyitotta az utat a magyar rablóhadjáratok előtt. Csak ezért kár lett volna konferenciákat szervezni 2007-ben Ausztiában, Magyarországon és Szlovákiában is (Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. zost. T. Štefanovičova a D. Hulinek, Bratislava 2008).

A pozsonyi vár feltárását több szakaszban T. Štefanovičová végezte, és a korábbi eredményeit 1975-ben közzé is tette. Később még lehetőség nyílt újabb ásatásokra is, ezekről jelen kötet is beszámol. A kezdeti vár erősítése, leszámítva a kelta előzményeket, kazettás és rostos szerkezetű fa- és földsánc volt, amelyet egy malter nélküli, szárazon rakott kőfal is erősített. A keltezt „biztosította” az első, írott forrásban megadott neve. A jelenlegi várépület belsőudvarán két kőépület talált, egy korábbi és egy későbbi kétszobátú „palotát”. A vár keleti platóján, a jelenlegi épületek és a sánc között került elő két (?) templom alapfalmaradványa és 229 sír, melyek közül a legkorábbiak nagymorva ékszereket tartalmaztak, zömmel azonban a várbeli prépostsági templomhoz tartozó temető 11–12. századi sírjai voltak. Az összkép azonban bizonytalanabbá válik, ha számításba vesszük a következőket: Miért neveznek egy nagymorva várat 907-ben németül. A sánc faanyagát dendrokronológiai vizsgálattal a 10. század vére keltezték (J. Henning – M. Ruttikay, Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau in ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt. in: Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. szerk. J. Mahaček – Š. Ungerman. Bonn 2011. 271–73). A sánc faszerkezete és a csapolás azonos a 10. század végi Piast-várak szerkezetével, például a naszacowiceivel (ahol egyébként Gyula-Prokuj várat sejtjük a honfoglaló leletek sűrűsödése miatt), amint arra később T. Štefanovičová is utalt (Bojná, hospodarske a politické centrum nitrianskeho kniežatva. szerk. K. Pieta – A. Ruttikay – M. Ruttikay. Nitra 2006. 241), és Bóna István is rámutatott (Várak szent István korában. in: Államalapítás, társadalom, művelődés. szerk. Kristó Gy. Bp. 2001. 106)

A nagymorva időszak eseményeinek másik fontos helyszíne a Dévényel azonosított Dowina. A 9–11. század történetét a korábbi korszakokéhoz hasonlóan K. Harmadyová foglalta össze. Már a római korszak bemutatásánál láttuk, hogy a várhegyet körbefogó sánc hun kor előtti. A Dowinára vonatkozó írott adat a fuldai évkönyvek 864-es bejegyzése. Az ásatások viszont a dévényi sánc ekkori állapotára nem adtak támpontot. A Dévénytől északra levő egyik kisebb erősség (Na pieskach) sáncának átvágása, amit itt mutatnak be, szintén kazettás szerkezetű, és nem morva palizád. A dendrokronológiai mintavétel Dévény esetében sikertelen volt, itt pedig nem is volt. A sáncokon belül a római és középkori kőépületeken kívül két másik, templomként értékelt épület került elő. Az egyik egy cella trichora jellegű háromkaréjos, téglalap alakú kőépület, amit többen mind a mai napig római korinak vélnek (J. Šedivý és M. Slivka, in: Czoch G. et al. Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Pozsony 2005. 98). Falaitól 8–10 m távolságra egy hat síros 9. századi temetőt találtak. De ennek az épületnek a romjai felett, helyenként az alapfa-

lakra fektetve a halottakat, egy kb 600 síros 11–12. századi temetőt létesítettek az Árpád-korban. A háromkaréjos épülettől néhány méterre egy körtemplom (?) alapja van, amelyet viszont korábban szelmalom alapjának is hittek. Ez a kerek épület két sírra ráépült, egy váz pedig az épület belsőjében a falig van temetve. E szerint az épület későbbi a síroknál. A lelőhelyet még 1913-ban L. Červinka kezdte ásni, de a temetőt csak 2012-ben közölték le, egy időben a jelen monográfiával. Viszont a falu belterületén, a templom mögött V. Plachá és I. Keller egy 122 síros 9. századi temetőt tárt fel (V. Plachá et al. 1990.36–76).

Pozsony belvárosa területén számos helyen találtak településre vagy temetőre valló 9–10. századi régészeti emlékeket. Ezeket a kötet szerzői a belváros térképére vetítve külön-külön mutatták be. A településeket főleg a kerámia segítségével lehet keltezni, ami nem a legbiztosabb módszer. T. Štefanovičová szerint sem, de más lehetőség ritkán adódik. A lelőhelyek sűrűsödése a Szt. Mihály templomtól keletre, a mai Ventur utca középső részére esik. Egy másik lelőhely csoportosulás a Főtér/Hlavné namestie körzetében látható. Talán egy biztosan 10. századi keltezését biztosító edénytípust is talált T. Štefanovičová a vár alatti Duna-parti településrészen, egy honfoglalás korára jellemző bordás nyakú edényt (593.kép). Ugyanezen a váralja részen a legkorábbi lelet egy késő avar bronz szíjvég, ami bizonyára a 9. századra keltezhető. A két település részlet bemutatása T. Štefanovičová és B. Lesák munkája. Mindketten a legújabb ásatások előzetes értékelését adják e helyen, megelőzve a részletes publikációt. Nagyon tanulságos a belváros területén talált 9–10. századi temetkezések térképezése is. Ezt a munkát Margarita Musilová végezte el. Összesen 66 sírt találtak, melyeket főleg a 9. századra kelteznek. A sírok fele két nagyobb csoportban található. Az egyik csoport a Michalska/Mihály u. északi végénél van, a másik a Františkanske namestie/Ferenciek terénél, a többi pedig elszórtan egyesével, párosával. A Ferencsek kertjében levő temetőrészben két sírban is mongoloid koponyájú vázat találtak. Ez utalhat 9. századi avar leszármazatra de honfoglaló magyarra is. A sírok lelőhelyeinek nagy sűrűsége arra mutat, hogy több korszakhoz tartoznak, mert különben nem maradna hely a településeknek.

A 11. századtól új helyzet áll elő régészetileg is. A város szláv nevét a szlovák kutatás Preslava-nak tartja, három ezüst pénz feliratai nyomán. Ezekről az érmékről jó összefoglalást ad Kovács László (Kristó Gy. szerk. Államalapítás, társadalom, művelődés 96–99). A település mind a vár területén, mind a váralján fejlődésnek indul, melynek nyomán új központok alakulnak ki. Az egyik a várhegy keleti lejtőjén, a Szt. Miklós templom körül, a másik a keleti városkapu előtt, a Szt. Lőrinc templomnál. Mindkét helyen rotunda a legkorábbi építmény. A harmadik központ a Szt. Mihály templomnál jön létre, de a közbe eső terek beépítettsége állandó változásban van. A 12. század végére rögzülnek a házak csoportosulásai, de az utcák vonala még mindig nem végleges. Erről a fejlődésről jó összefoglalást ad magyarul is J. Šedivý (Fejezetek Pozsony történetéből 95–130). Jelen kötetünkben ő foglalja össze a 11. századi társadalmi átalakulást, az egyes társadalmi rétegek szerepét. A 11–12. századi temetőkről M. Musilová tudósít. Sokat mondónak tartjuk, hogy Pozsony területén csak egy köznépi temetőt találtak, legalább is a Fő téren/Hlavné namestie és Sedlarska/Nyerges utca körzetében feltárt 76 köznépi jellegű sír erre utal. A Szt. Szalvátor templom körüli temető olyan jellegű, mint a dévényi várhegyen levő. A többi temető a templomok körül helyezkedik el. Ha a kötetben tárgyalt lelőhelyeket összehasonlítjuk A. Habovštiak 1985-ben megjelent könyvének adathalmazával (Stredoveka dedina na Slovensku), menten szemünkbe tűnik az óriási adatgazdagodás, a régészeti kutatások megsokszorozódása. Mivel ezek az ásatások még feldolgozatlanok, e kötetben előzetes összefoglalás formájában szerepelnek. Mindez azt vetíti előre, hogy a Pozsony története monográfia még nagyon sokáig kézikönyv marad a korszak kutatói számára, hiszen csak innen fognak képet kapni az egyes lelőhelyekről.

Végül meg kell említeni azt a kilenc apró dolgozatot, amely a kötet végén mintegy magyarázza a kötetben levő régészeti jelenségeket, vagy más vitatott kérdéseket. Ezek közé tartozik J. Šedivý összefoglalása Pozsony régi névváltozatairól. Z. Farkaš a kereskedelem és utak, a stratégiai fontosságú helyek, P. Šalkovský a falusi és városi épületek, P. Jelinek a temetkezési szokások és hitvilág, A. Šefčáková az embertani leletek évezredes változásáról ír. A történetírás történetét E. Mannová, a helyi gyűjtés és intézményeinek történetét M. Pichlerová foglalja össze, és végül a hatékony régészeti terepmunkát segítő légi fényképezést I. Kuzma mutatja be. A kötet végén található a hatalmas szakirodalom, melyből kitérnek a felhasznált munkák sora, és a névmutató.

Mesterházy Károly